

[B] TEGENSTRIJDIGE TOONDERS

De Europese Walt Disney. De grootste vernieuwer van de Nederlandse taal. Een Groningse Engelsman, hoffelijk en afstandelijk. Een aartsconservatief. Een vrije geest. Een zwever. Een moralist. Een strenge, niet altijd liefdevolle vader. Een wispelturige werkgever. Een verzetsman. Een dubieuze Duitsersvriend. Een materialist. Een idealist. Een gierigaard. Een weldoener. Een stijfkop. Een geboren charmeur. Een Asperger-achtig type, niet in staat tot echt contact. Ongekend beroemd. Miskend als literair schrijver. Een kunstenaar die alleen in zijn eigen wereld kan vertoeven.

Dit is een handjevol typering van schrijver-tekenaar Marten Toonder (1912-2005) die zijn op te tekenen uit de biografie die Wim Hazeu over hem schreef. Ze zijn zo uiteenlopend en tegenstrijdig dat, als je bij elke typering een personage zou bedenken, er een ouderwets Bommel-verhaal zou ontstaan, vol misverstanden en conflicten, een warboel waaruit alleen jonge vriend Tom Poes, door een list te verzinnen, een uitweg kon bieden.

Hazeu werkt ze niet allemaal uit in zijn biografie, die tegenstrijdige Toonders. Hij concentreert zich vooral op de baas van Toonder Studio's, op de vader, echtgenoot, zoon en broer die hij was, en op Toonders handel en wandel gedurende de Tweede Wereldoorlog. Het is een keuze, een pad dat de biografie consequent en nauwgezet volgt.

Hij had de beschikking over prachtig materiaal: archieven met zijn persoonlijke en zijn zakelijke correspondentie, stapels interviews, recensies en herinneringen van tijdgenoten en collega-schrijvers. Bovendien sprak hij met heel veel oud-medewerkers van Toonder Studio's, zoals de bekende striptekenaar en "romanverstripper" Dick Matena.

Wie was Marten Toonder? Voor talloze kinderen was hij de auteur van hun favoriete ballonstrip *Tom Poes*, in hun "vrolijk weekblad" *Donald Duck*. Voor vele generaties krantenlezers was hij de geheimzinnige bron achter de wonderlijke, door niemand te imiteren tekststrip *Tom Poes* (maar ook *Panda*, *Kappie* en *Koning Hollewijn*), die tussen 1941 en 1986 verscheen in *De Telegraaf*, *de Volkskrant*, *NRC*, *Het Handelsblad*, *De Tijd*, *NRC Handelsblad* en tal van buitenlandse kranten. Voor literatuurliefebbers was hij de schrijver van meesterwerken in boekvorm,

zoals *De trullenhoedster*, *Het Kukel* en *De Grote Onthaler*. Uitgever Geert Lubberhuizen van De Bezige Bij had het goed gezien toen hij de Bommel-serie opnam in zijn literaire fonds; het werden bestsellers, maar nooit "platte strips". Schrijvers als W.F. Hermans en Jan Wolkers liepen weg met Toonders werk en waren onder de indruk van de personages, de milde, nooit moralistische maatschappijkritiek en vooral van Toonders taal. Wolkers vond het een schande dat hij nooit de P.C. Hooftprijs had gekregen.

De Nederlandse Walt Disney is Toonder nooit geworden. Hij bestierde een goed lopende studio, waar aan de lopende band strips geproduceerd werden door tekenaars, "inkters" en "plotters". De baas zelf bedacht de personages en het stramien. De filmtak van het bedrijf produceerde reclamefilms en korte tekenfilms. Maar een avondvullende, internationale tekenfilm, een film over Bommel en Tom Poes natuurlijk, bleef zijn droom. Het kwam er niet van. Of toch: de film *Als je begrijpt wat ik bedoel*, uit 1983, geregisseerd door Harrie Geelen. Maar toen had Toonder al weinig binding meer met Toonder Studio's. Hij vond er weinig aan, alle subtiliteit was uit zijn eigen verhaal gewalst.

Een groot taalvernieuwer, dat was hij wel, daarover is iedereen het eens. Woorden als "bovenbazen", "zielknijper", "denkraam", "zweelbast", "goedbloed" en "minkukel" lijken altijd bestaan te hebben, maar ze werden gemunt door Toonder. Ook de namen van de personages gingen voor prototypen staan. Toonder koos voor zijn personages feilloos het dier dat bij hun karakter paste; zo werden zij méér mens dan een mensenpoppetje ooit kon zijn. Overal zie je speknkken als Commissaris Bulle Bas, bekakte hanen als Markies de Canteclèr, blijmoedige domme ganzen als Wammes Waggel en zelfingenomen bestuurders als Dickerdack, de burgemeester van Rommeldam, een log nijlpaard met een deftige, melancholieke oogopslag. De vermoorde politicus Pim Fortuyn noemde de Rotterdamse burgemeester Ivo Opstelten ooit "een Dickerdack".

Rommeldam, waar Bommel woonde, was gemodelleerd naar het vooroorlogse Rotterdam, waar Toonder als kind opgroeide. De hele westerse wereld is samengebald in Rommeldam. Goed en kwaad zijn er in een constante strijd verwickeld. Graaiers, bedriegers, gelijkhebbers, ijle onheils-

profeten en verblinde wetenschappers bedreigen de lieve vrede in het stadje. Bommel, de tevreden pijproker, bezitter van een slot, heeft ook zijn zwaktes: hij is ijdel, driftig en goedgelovig. Zonder de schrandere, onbaatzuchtige Tom Poes is hij nergens.

Het verhaal wordt evenzeer verteld door de schitterende tekeningen als door de tekst. Als jongen kreeg Toonder de geniale inval: wat je tekent, hoef je niet meer te vertellen. Alles op zijn tekeningen is bezield, huisjes, auto's (Bommels krakkemikkige Oude Schicht), bomen en wolken. Alles doet mee om het verhaal te vertellen van onze onvolmaakte wereld.

Wie de biografie over de schepper van dit alles begint te lezen, is benieuwd naar de verbeeldingswereld van die man. Waarom maakte Toonder juist dit oeuvre? Welk verband is er tussen Toonders ervaringen, zijn kijk op het leven, en de "levens" van zijn personages? Hoe is zijn belangstelling voor esoterie, reïncarnatie en het werk van Jung in zijn werk terechtgekomen? Met andere woorden: wat dreef Toonder als *kunstenaar*? Wat maakt hem zo groot?

Helaas lijkt Hazeu in zulke vragen nauwelijks geïnteresseerd. Natuurlijk, er zijn boekenplanken vol geschreven over het wereldbeeld in Bommel en de eeuwige actualiteit van de verhalen – zoals nu weer tijdens de economische crisis *De bovenbazen* – en over de wonderlijke melange van opgepiepte clichés ("Wat je zegt", "Een eenvoudige doch voedzame maaltijd") en volstrekt origineel taalgebruik. Maar dit is een schrijversbiografie. De verbanden tussen leven, persoonlijkheid en het werk zouden toch de kern daarvan moeten zijn.

Veel wordt wél tot op het bot uitgediept door Hazeu. Die vermaledijde oorlog bijvoorbeeld. Toonder geeft van die periode, blijkt nu, in zijn driedelige autobiografie een te rooskleurig beeld. Hazeu corrigeert dat genadeloos. Al te lang bleef Toonder publiceren in het collaborerende dagblad *De Telegraaf*; pas in 1944 had hij door dat het echt niet meer kon. Hij was dus wél lid van de Kultuurkamer, wat hij altijd had ontkend. Vandaar dat hij gewoon kon doorwerken en geld verdienen. Hij werkte voor het filmbedrijf Degeto in Berlijn – weliswaar geen nazi's, maar het contact maakte hem "goed" in Duitse ogen. Daarmee vrijwaarde hij dan weer wel zijn werknemers voor de Arbeitseinsatz, en kon hij zonder verdenking

Marten Toonder, Foto Bert Nienhuis.

illegaal drukwerk produceren. Hazeu toont aan dat Toonder zijn verzetswerk wat vroeger gedateerd heeft; hij werd feitelijk pas actief toen de bevrijding in zicht was. "Een late roeping", schrijft Hazeu honend.

Hazeu toont een man die weinig compassie had met slachtoffers van een wrede oorlog. Toonder had nu eenmaal zijn eigen wereld. Zijn creativiteit en de zakelijke uitbating daarvan mochten geen gevaar lopen. Hij was tegendraads, en bepaalde zelf wel wie goed of fout waren. Hij "deed niet aan politiek". Na de oorlog nam hij de oud-SS'er Andries Brandt in dienst, "want de sukkelaar had het lang niet gemakkelijk gehad".

Hazeu schetst een goed beeld van het familieleven. Toonder had slechts drie vertrouwelingen: zijn vrouw Phiny, zijn broer Jan Gerhard en zijn vader, de oude scheepskapitein. Buiten hen had hij geen vrienden; alleen van hen nam hij adviezen aan. Zelfs zijn kinderen – twee eigen zonen, een pleegzoon en twee geadopteerde dochters – hoorden niet tot "de clan". Toonder was streng voor hen. Hij liet ze in zijn bedrijf werken, maar gaf zelden complimenten en koos als het erop aankwam andere raadgevers en assistenten.

In de laatste jaren van zijn leven trof het lot Toonder hard. Begin jaren negentig sterven achter elkaar Phiny, Jan Gerhard, zijn zoon Onno en zijn beide dochters. Hij vindt troost bij een nieuwe liefde, de componiste Tera de Marez Oyens met wie hij in 1996 trouwt; ze sterft drie maanden later. Met de

enige overblijvende zoon, Eiso, krijgt hij een groot, nooit bijgelegd conflict. Hij probeert met pillen een eind aan zijn leven te maken, maar dat mislukt. Na enkele jaren in een verzorgingshuis sterft hij, in 2005, een stokoude man, moederziel alleen.

Dat bittere einde maakt in deze biografie niet veel indruk. Het zijn de blote feiten, zoals alles in dit boek. Hazeu, eveneens biograaf van Achterberg, Escher, Slauerhoff en Vestdijk, schreef een keurige, stevige biografie, die recht doet aan de feiten, nieuwe feiten onthult en verzinsels rechtzet. Dat is een prestatie. Maar de trillingen van de ziel, om maar eens een Toonder-uitdrukking te gebruiken, zijn nergens voelbaar.

ALEID TRUIJENS

WIM HAZEU, *Marten Toonder – Biografie*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2012, 736 p.
